

NEM CSAK ÉRDEKES

Válasz Lengyel András Csáth Gézaról szóló feljegyzésére

Lengyel András a *Jelenkor* áprilisi számában megjelent írása,¹ ha hallgatólagosan is, de azzal az igénnyel lép fel, hogy új értelmezői szempontot kínáljon a Csáth-életmű egyes darabjainak újraolvasásához, mindezt pedig úgy igyekszik elérni, hogy Csáth személyiségét helyezi vizsgálata középpontjába. Kissé megfordítva: olyasmint sugall a szöveg, hogy a novellák tüzetes elemzésén keresztül közelebb kerülhetünk Csáth személyiségének megismeréséhez. Bár irodalomtudományos megközelítésből ez az elgondolás nem kecsegtet túl sok haszonnal, a Lengyel által kínált szempont első ránézésre mégis egészen kézenfekvőnek tűnhet, hiszen az utókor nehezen választja el Csáth szépirói munkáit a szerzői élet-történet bizonyos tényeitől. Előljáróban szeretném leszögezni, hogy bár Lengyel számos meglátását nem vitatom, elsősorban mégis a kétségeimet fogalmazom meg a szövegben tett néhány állításával kapcsolatban.

Eleve gyanakvásra adhat okot, ha élettörténeti tények fényében vizsgálunk egy szöveg-korpuszt, s Lengyel írása azt a benyomást kelti, hogy eredményes olvasói magatartás lehet, ha Csáth novelláit az élettörténet illusztrációiként, a szerző életének történéseire visszavezethető dokumentumokként olvassuk. Cikkének első soraiban Lengyel azt állítja, „[a] modern magyar irodalom történetében Csáth Gézát különleges hely illeti meg. E hely csak rész-bentehetségének sokoldalúságának eredménye. Egyedisége, ha ezt a irodalomtörténet-írás el is maszatolja, nem kis részben sorsának függvényeként alakult ki” (415.). Ezekből a szavakból mintha az ezzel a megfigyeléssel kapcsolatos elégedetlenség-érzést hallanánk ki, ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy Lengyel szövege valójában épp hogy megerősíti ezt a megközelítést. Kétségtelen tény, hogy a Csáth-biográfia ismerete kézenfekvőnek, sőt bizonyos esetben megkerülhetetlennek tűnhet a Csáth-szövegek olvasása során (jó példa erre Csáth pszichoanalitikus műveltségének fontossága), ugyanakkor ha Csáth irodalomtörténeti helyét igyekszünk meghatározni, ez az alapállás nyilvánvalóan nem bizonyul elégségesnek, sőt némileg félrevezető lehet. Azzal a megfigyeléssel nem lehet vitába szállni, hogy Csáth élete, az alapvetően botrányos élettörténet, a morfium- és pantoponfüggőség, a napló-írás (s ezzel együtt a naplókra jellemző, a szexualitásról szóló kitarulkozó beszédmód), továbbá a gyilkosság és az öngyilkosság ténye – Lengyel megfogalmazásával élve – „érdekes-sé” teheti az utókor számára a szerző személyét: ez a befogadástörténet szempontjából kétségkívül fontos megfigyelés – erre a későbbiekben még visszatérek.

Lengyel két ismert Csáth-művet vizsgál részletesen, elsőként *A béka* című 1905-ös novellát, melyben – ahogyan a szerző is rámutat – valóban figyelemre méltó poétikai teljesítmény az undor érzékletes leírása. Kétséges azonban, hogy milyen többletinformációhoz vezető értelmezői eljárás referenciák után kutatni e szövegben. Lengyel szerint ugyanis „a »megkínzott kisgyerek« mint analógia emlegetése alighanem a szerző gyerekkori traumájának, édesanyja elvesztésének kivetítése”, majd azt állítja, „a »kitépott szárnyú bagoly« mögött referenciaként [...] a szerző gyerekkori állatkínzó »kísérletezései« (s az erre visszacsapó bűntudat) áll” (419.). Főként annak fényében tűnnek némiképp erőltetettnek ezek a

¹ Lengyel András: Csáth Gézaról. Följegyzés, magánhasználatra, *Jelenkor*, 2018/4., 415–424.

gondolatkísérletek, hogy az idézett szöveghelyek vizsgálata poétikai szempontból válik igazán izgalmassá. Meglehet, hogy valóban felfedezhetünk a szerzői életényekre utaló nyomokat az idézett példákban, de az állatkínzás emlegetésekor vajon nem az az igazán lényeges, hogy ez Csáth írásainak igen jellemző motívuma? S nem csupán visszatérő elem, alkalmazása ugyanis nagyfokú írói tudatosságról is árulkodik, hiszen a Csáth-novellák motívumkészletének e gyakran felbukkanó és jelentésem eleme a történetekben sok esetben az emberi halált előlegezi meg: ahogyan *A béka* esetében is, úgy az *Anyagyilkosság*ban (a bagoly kínzása), a *Fekete csönd*ben (ahol a fehér macskát égetik meg az ispán lányának halála előtt) vagy *A kis Emmában* (a kutya felakasztását követően a címszereplő kislány életét oltják ki a novella gyerekszereplői). A Lengyel által vizsgált másik novella az 1908-as *Anyagyilkosság*, ezzel kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „a Witman fiúk félárvák, apjukat már kisgyerekként elvesztették. A szereplőknek ez a szituációja közvetlen önéletrajzi referencia, inverzből. Csáthnak az édesanyja halt meg igen korán, s ez a trauma igen mélyen beépült személyisége szerkezetébe” (420–421.). Való igaz, Csáth életében kétségkívül fontos és meghatározó tény anyja halála, ám valószínűbb, hogy nem ez az életrajzi motíváltság, sokkal inkább a pszichoanalízis ismerete vezetett a novella megírásához. A sokat elemzett novella ugyanakkor nyilvánvalóan túlmutat a lélektan által kínált kereteken: a művet többek között motívumhasználat, időkezelése, stilisztikai megoldásai miatt tartjuk a Csáth-életmű kiemelkedő darabjának.

Kissé általánosító, az életművet egyneműsítő szándékról árulkodik Lengyel azon megállapítása, miszerint „[Csáth] elmondhatta, amit el akart mondani, kibeszélhette rémeit, ugyanakkor, mivel »fikciót« írt, mindezt egy idegen világba transzformálhatta bele. Úgy lehetett őszinte, hogy a fikció megvédte. E helyzetet másképpen úgy is leírhatjuk, hogy novelláiban önmagát adta, személyes írói teljesítménye »csak« az élmények nyelvi megformálására szorítkozott” (418–419.). A felvetett probléma ennél jóval árnyaltabb, ennek alátámasztásaképp érdemes egy példát hoznunk. Ha az írói kitárulkozás Csáthra jellemző jegyeit az életművel szeretnénk összefüggésbe hozni, szerencsésebb a novellák egy meghatározott csoportját vizsgálnunk, s e művek poétikai megszerkesztettségére, jelen esetben a keretes szerkezetű novellákra fókuszálunk. A keretes szerkezet szempontjából a Csáth-novellákon végigtekintve az a tendencia figyelhető meg, hogy az évek előrehaladtával a pszichoanalízis meghatározóvá válásán túl (s ahogyan a későbbiekben utalok rá, éppen a pszichoanalízis meghatározóvá válása miatt) elszaporodnak a keretes szerkezetű művek. Bár Csáth korai novellái között is találhatunk keretes szerkezetű alkotásokat (például *Fekete csönd*), a keret alkalmazásának sajátos funkciója figyelhető meg Csáth kései műveinek esetében. Szajbély Mihály mutat rá, hogy a keretes novellák (*A kis Emma*, *Kisfiúk*, *A viszontlátás*, *Miklós bácsi tanításai*, *Egyiptomi József*), illetve az 1909 és 1913 között írt elbeszélések abban segíthették Csáthot, hogy elkerülje a kitárulkozást, ugyanis „valószínűleg a meztelenre vetkőzés kellemetlen élménye elől” szeretett volna elmenekülni, hiszen az elbeszélőnek ezekben az esetekben csak a valahol látott-hallott történet tolmácsolójának szerepe jut.² Ennek a rejtőzködő szándéknak az okát pedig Csáth naplójában kereshetjük: megfigyelhető ugyanis egy összefüggés a keretes szerkezetű novellák előtérbe kerülésének és a morfnista naplók keletkezésének ideje között. 1912-ben Csáth naplójában tett említést kilátástalannak és feloldhatatlannak tűnő írói válsághelyzetéről: „[r]ettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analyzissal behatóan foglalkozom, és minden ízében elemezem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analyzis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig

² Szajbély Mihály: *Csáth Géza*, Bp., Gondolat, 1989, 227.

nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a pszichoanalitikus”.³ A naplóbeli személyes vallomás alapján következtethetünk arra, hogy a keretes szerkezet alkalmazásának gesztusa segítette Csáthot a kitérültség megakadályozásában, önmaga megmutatásának elkerülésében: mindezt egy közvetetten megismert, „valaki mástól” származó – vagy legalábbis ezt a benyomást keltő – történet elmondásával kívánta elérni. A pszichoanalízis ismerete és alkalmazása tehát nem csupán az író életében, hanem szépírói munkásságában is változást hoz.⁴ Az 1909 és 1913 között keletkezett keretes novellák narratív szerkezete tehát arra utal, hogy az analitikus felépítésű cselekmények bemutatásához az írónak már valóban szüksége lehetett a keret alkalmazására. Olyan keretre, amely az általa beágyazott elbeszélés és cselekmény valószerűségének benyomását kelti, azt sugallja, hogy az író nem megalkotója, csupán közvetítője a történeteknek. Az ennél korábbi novellák ilyen, a kitérülést és az olvasói azonosítást megakadályozó kerettől mentesek. Az az írói válság pedig, amely 1912–13-ban elérte Csáthot, véglegesnek és feloldhatatlannak bizonyult, naplófeljegyzéseit leszámítva ugyanis már alig írt az 1913-as évet követően.

Ezen a ponton érdemes kitérnünk a korábban említett, a szerzői életénekek és az életmű szoros kapcsolatát feltételező elgondolásra, s ehhez röviden időzzünk el Csáth befogadástörténeténél, melyre Lengyel is kitér cikkének zárásában. Tudjuk, hogy Csáth írói munkásságának megítélése a kritikai diskurzusban korántsem mutat egységes képet. Ennek a magyar irodalomban szinte egyedülálló, rövid írói pályának az értékelése az évek során hol felívelő, hol hanyatló tendenciát mutatott, Csáth életműve a kánon központjában és annak periferiájában is helyet foglalt már. Kortársi recepciója igencsak szegényes, a későbbi évtizedekben a Csáth írásai körüli csend elsősorban az életmű kiadatlanságának tudható be. A hatvanas években kezdődött meg szépírói, orvosi munkáinak és naplóinak kiadása, ez pedig több szerző (például Németh László vagy Mészöly Miklós) reflexiójának megszületéséhez is nagyban hozzájárult. A hetvenes évek prózatörténeti fordulatakor pedig, amikor is a szerzők az elfeledett, alulértékelt, a kánon periferiájára szorult íróelődök felé fordultak, Esterházy Péter többek között Csáthot is „újra” felfedezte, erről tanúskodik például a *Függő* című műve. Elmondhatjuk, hogy a magyar irodalom alakulás- és befogadástörténetében egészen egyedinek tekinthető az a mód, ahogyan Csáth Gézához, életéhez és életművéhez viszonyulunk, s ebből fakad, hogy a Csáth-kultuszt nem csupán a megjelenő szövegkiadások, hanem a Csáth-műveket feldolgozó, valamint a Csáth személyét fikcionalizáló alkotások is működtetik. Ez a tény pedig, tehát a szerzői alakmás fikcióban való szerepeltetésének poétikai megoldása rámutat arra, hogy az utókor számára Csáth (tragikus) élettörténete bizonyos értelemben vonzóbb lehet, mint maguk a szépírói művek.

Mivel Lengyel szövegében hangsúlyos a szerző élete és életműve szoros kapcsolatának vizsgálata, érdemes kitérni az irodalmi kultusz kérdésére, mely megfelelő terepet kínál e kérdéskör körüljárásához. Ha végigtekintünk a kultusz kutatással kapcsolatos elméletek főbb állításain, meglehetősen kétségeink támadnak afelől, hogy az irodalmi kultusz kutatás keretei megfeleltethetők lennének a Csáth befogadását és hatását vizsgálat tárgyául kitűző elemzéseknek. Az irodalmi kultuszok legtöbbje ugyanis, ahogyan azt Dávidházi Péter, az irány-

³ Csáth Géza: *Napló 1912–1913*, szerk. és utószó Hunyadi Csaba, kísérő tan. Dér Zoltán, Szeged, Lazi, 2002, 5.

⁴ Z. Varga Zoltán: Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről. In: uő.: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, sorozatszerk. Veres András, Kálmán C. György, Bp., Balassi, 2014 (Opus Irodalomelméleti tanulmányok – Új sorozat, 14), 63. A pszichoanalízis ismeretének az írói praxisra gyakorolt hatásáról részletesebben lásd Szajbély Mihály: Csáth Géza (1887–1919): Egy kudarcos értelmiségi karriertörténet kórajza. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások*, szerk. Biró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Bp., Partium–reciti, 2014, 231–240.

zat első és „alapszövegének” számító írásában kifejti,⁵ egyfajta vallásos analógiára épül, s mint olyan, tárgyát feddhetetlennek, morálisan kikezdhethetetlennek tünteti fel. Erre számos példát hozhatunk a magyar irodalomból, a legismertebbek talán a Petőfi és a József Attila körül kialakult kultuszok. A 19. században megindult írókultuszokkal szemben – melyek Takáts József megfogalmazásával élve, általában egy nemzetközösséghez való szocializálódás rítusaiként is értelmezhetők⁶ – a modernséggel szorosan összefüggő, a modern művész képzetére épülő kultuszok „hősei” már a dekadens, deviáns, kicsapongó életvitelt folytató alkotók lesznek. „A tehetséget ebben a körben a formaadás képessége mellett az élet mélységeinek átélésére való készség jelentette: a művész extremitásokat, titkos mikrovilágokat, túlfinomult vagy éppen durván alantas érzékleteket él át, hogy hírt adhasson róluk; merész gondolatjátékokba bocsátkozik, tabukat dönt, hogy az emberi természet eddig elzárt tartományait megmutathassa.”⁷ Csáth mint modern szerző tökéletesen beleillik ebbe a társadalomból kilógó, magányos művészképbe, aki szélsőséges helyzeteket él és tapasztal meg, s megfigyelhetjük, hogy a Csáth-kultuszban éppen az imént felsorolt elemek kerülnek középpontba – ezek miatt válik tehát Csáth alakja „érdekessé”. „[E]zt a sötét oldalt – saját eltévelyedései és szenvedései történetét – novellákban is, majd napló formában rögzített öndokumentációban is megjelenítette, leolvashatóvá, hozzáférhetővé tette a nem kívánt, de létező tapasztalatok egy olyan körét, amelyet enélkül csak sokkal nehezebben, áttételeken keresztül lehetne fölismerni. S ez, ha igazolást nem is ad életére, a nevéhez köthető szövegekörpuszt fontossá teszi” – írja Lengyel (423.). Ezzel az állítással nem is lehetne vitatkozni, ha épp nem törekedne kizárólagosságra: mintha Csáth írásművészetéről csak az élettényeinek tükrében lehetne beszélni. Lengyel szövegét olvasva azzal a (Csáth-kultuszra jellemző) jelenséggel találjuk szembe magunkat, amely megerősíti a Csáth-befogadástörténetben az élettörténet szerepének túlhangsúlyozását. Egy ilyen, meglehetősen fordulatos és botránysos élettörténet esetében ez persze cseppet sem meglepő mozzanat, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról az ebből fakadó, kétségtelenül negatív következményről, hogy a szóban forgó folyamat eltereli a figyelmet Csáth irodalmi teljesítményéről.

Végül pedig: Lengyel András feljegyzésének címe szerint a szerző Csáth Gézáról, azaz a szépiróról (s nem Brenner Józsefről) kíván szólni. Csáth Gézáról azonban nem akkor tudhatjuk meg a legtöbbet, ha a novellák egyes motívumai és a referenciák közti (egyéb-ként igencsak homályos) kapcsolatot feltételezzük, ha a fikciós művek elemeit az élettörténet bizonyos állomásaihoz kapcsoljuk, hanem ha a Csáth-szövegekre mint (nyilvánvalóan váltakozó színvonalú) esztétikai és irodalomtörténeti teljesítményekre tekintünk, s e perspektíva mentén vizsgáljuk azokat. Csáth ezáltal pedig nemcsak „érdekes” lesz, de érdemessé is válik az utókor figyelmére.

MAJOR ÁGNES

Köszönöm Major Ágnesnek, hogy figyelmére méltatta írásomat. Az én szövegem és az övé között azonban akkora a távolság, hogy az érdemi eszmecserére nincs esély. De vannak történeti pillanatok, s a mai is ilyen, amikor az értelmező észnek a legnagyobb esélyt az adja, hogy két ilyen különböző írás egyaránt megjelenhet. Reméljük, ez a lehetőség egyelőre meg is marad.

Lengyel András

⁵ Dávidházi Péter: „Isten másodszüllöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989, 28.

⁶ Takáts József: A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok. In: uő.: *Ismerős idegen terep*, Bp., Kiárat, 2007, 153.

⁷ Kappanyos András: *A modernség változatai: koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, kézirat.